

LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI, XXXIV (1994)
LIETUVIŲ KALBOS TARMĖS IR JŲ TYRINĖJIMAI

*Iš archyvų
Aus Archiven*

Zigmas ZINKEVIČIUS

**LIETUVIŠKI ĮRAŠAI VIENAME
"KNYGOS NOBAŽNYSTĖS" EGZEMPLIORIUJE**

Vilniaus Martyno Mažvydo bibliotekoje esančiam "Knygos nobažnystės" (1653 m.) egzemplioriuje, turinčiam signatūrą A 1/653, yra lietuviškai ranga įrašytas dviejų maldų tekstas. Jis esu trumpai paminėjės savo "Lietuviai kalbos istorijos" IV tome¹. Šiaip jau jis nebuvo kalbininkų plačiau aptartas, panagrinėtas.

Pateikiama jo fotokopija ir perrašas²:

Alod. V. na 43⁴ Narodzeniu
Garda iunt aukštibiu Lietuvui o
unt ženies, žmonemus gana vala
name, laupiname ir plowiname telle
dis Lietwie, cūnas užainas, užainia Te
šenie Jesau Kriste, iog iš Costa tenyska
unt tuo ziemebes del musu atėti, ir su mu
nis per Spnową Gwasią Swintos, iš Pan
nos Marios gimus, susigretint ir warga
musu nuodelnikus stolis teykicys. Duele
Organitciau myſu brungus, idant abru
erni budami tarp didelia geradeščiu
wa, Taue nuoſirdečių myteturumim
uimp dukteturumim, Tau tirkę tarneta
num, Taue Tropicy ſeketurumim
paciu liuale ir smerties mus
gey renturumis; Taue patsys iš
nu, Lativa, Siemieniu, Wielcne
dotoju, Organitou Taipiniku v
numis nėgadnams tarnamstaun
su Taue awa iš ſudivagis, S. Didubus
Pagarblintie.

¹ Zinkevičius Z. Lietuviai kalbos istorija, IV: Lietuviai kalba XVIII–XIX a. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 186–187.

² Dėl techninių spaudos kliūčių vietoj raidės z su skersine šaknele spausdinama ž.

Mdl. 65 z Przydatkow Adwentowā

Ponie Jezau ~~Aste~~ Izganitoiau musu. Tobuta
teysbe musu, dekaivoiamu nuoszirdziey, iog
unt ta warginga. Swieta ys auksztibes Dun,
quicijekos ateiti, ir su mumis usigretint tey,
kicys: Stoicysi kuna ir kraiuu musu nuodel
niku, ne del sawes, nes tirciey garba pas Te,
wa sawa jirin negi prädzia. Swieta padeta
buwa, bet del musu, idant mums tutose war,
quose musu draugistes wiernuy padetum bey,
idant muis frazuwusius awis iefekotumey ir
mums gnečnus pakutops mykault gateturin.
Prakone Sawe per atama, Tawa unt swieta, da,
ik mus nuodelnikojs Matones ir brungra-weos
nuopetnos sawa; Izganise mums nuog gricka
urja pitta, galibes pichtona, et umzina haskan,
dinima. O Didis Szole umzina Pondonaus
Diewa, Ponie Jezau, apding musteyibe Diewie
ta, idant utu teysingus paskeystiti, Karaliostey
Diewa giwint gateturim unt umzina Atmen.

I

- 1 Ponie Jezau Kriste, iog isz Sosta tewiszka
unt tos ziemibes del musu ateiti, ir su mu
mis per Sprowę Dwajios Swintos, isz Pan
nos Marios gimes, susigretint ir warga
musu nuodelnikojs stotis teikieys. Duok
- 5 Izganitoiau musu brungus, idant wdzię
czni budami teyp didziu geradeiszcziu Ta
wa, Tawe nuoszirdziey miletumim, Ta
wimp duksetumim, Tau tikrey tarnautu
mim, Tawe stropiey sekiotumim, Tawim
- 10 paczui Žiwate ir smerties musu duksin
gey remtumems; Kurs patsey eſſi Po
nu, Galwa, Piemeniu, Wałdonu, Priweyz
detoju, Izganitoiu Tarpiniku ir Uſtaritoiu,
- 15

*mums negadnams tarnams tawa ko tobulausiu,
su Tewu sawa ir su Dwafia. S^u Diewu unt umžiu
pagarbintu. Amen.*

II

1   *Ponie Iezau X^{ste} Jžganitoiau musu. Tobula
teysiбе musu, dekawoiamе nuoszirdziey, iog
unt ta wargina Swieta ifz auksztibes Dun-*
5   *guieiszkoſ ateiti, ir su mumis susigretint tey-
kieys: Stoieysi kuna ir krauiu musu nuodel-
niku, ne del sawes, nes tureiey garbą pas Te-
wą sawa pirm negi pradzia Swieta padeta
buwa, bet del musu, idant mums tulose war-
guose muſu draugistes wierney padetumbey,*
10   *idant mus pražuwusius awis ieſzkotumey ir
mums grieſznus pakutosp priszaukt galetumey.
Praſzome Tawe per ateimą tawa unt Swieta, da-
rik mus nuodelniikejs Malonies ir brungiausios
nuopelnos sawa; Jžganik mums nuog grieka,*
15   *wiſa pikta, galibes ſzietona, ir umžina paſkan-
dinima. O Didis Pasle umžina Sandoriaus
Diewa, Pone Jezau, apding mus teysiбе Diewiſz-
ka, idant už teysingus paskeytiti, Karalistey
Diewa giwint galetumbim unt umžiu Amen*

"Knygos nobažnystės" egzempliorius su maldos įrašais į Mažvydo biblioteką pateko iš Vilniaus evangelikų-reformatų sinodo. Tai rodo net keli sinodo antspaudai ir titulinio lapo antroje pusėje esantis įrašas (kita ranka): *Bibl. Synodi Evang.-Reform. Viln. Cat. I. D. №. 777.q.* Tame pačiame puslapyje, rodos, dar kita ranka lenkiškai įrašyta: *Od Ksieg[dzi]ja Kielmeńskiego Zboru Konstantego Thumasa. 1880 r. 15 dnia Marca Kielmy.* Taigi Vilniaus sinodas knygą 1880m. kovo 15 d. gavo iš Kelmės reformatų kunigo Konstantino Tumo (Tumaso? 1877–1903³).

Abiejų maldų tekstas įrašytas knygos pabaigoje, kartu įrištuose tuščiuose lapuose. Egzempliorius turi ir daugiau tuščių lapų: prieš spausdintą tekštą jų yra devyni (pirmojo lapo antroje pusėje kažkas rašyta, atrodo, lyg turinio fragmentas, tačiau tarmė kita ir rašė ne tas pats asmuo, kuris įrašė maldas; yra ir daugiau smulkųjų įrašų, bet lenkiškų), po spausdinto teksto – net 39 tušti lapai. Maldos įrašytos pirmuose po spausdinto teksto dvejuose lapuose.

Abi maldas rašė vienas asmuo. Parašytois juodu, dabar jau gerokai išblukusi rašalu. Teksto rašyba gana senoviška, plg. raides ſ, ſs (= s), ſz (= š), ey, uy (= ei, ui). Rašyta rytų aukštaičių tarme. Tautosilabiniai *an* tipo junginiai susiaurinti, pvz., *unt* I 1, 2, 6, 20, II 3, 19 ‘ant’, *brungus* I 10 ‘brangus’, g. sg. f. *brungiausios* II 13 ‘brangiausios’, *Dunguieiszkoſ* II 3–4 ‘dangiškos’; *umžinas* I 4 ‘amžinas’, g. sg. m. *umžina* I 4, II 15, 16 ‘amžino’, g. pl. *umžiu* I 20, II 19 ‘amžių’; *giwint* II 19 ‘gyventi’, 2. sg. imper. *apding*

³ Grubski B. Kościół Ewangelicko-reformowany w Kielmach. Warszawa, 1912, p. 421.

II 17 'apdenk'. Tačiau: *idant* I 10, II 8, 10, 18, g. sg. m. *paskandinima* II 15–16 'paskandinimo'.

Galūniniai *g*, *ḡ* bei -*a*, -*e*, < *-*á*, *-*é* nevirę -*u*, -*i* resp. -*u*, -*i*, pvz., a. sg. *garba* II 6 'garbė', *Tewa* II 6–7 'tėvė', *Sprawę* I 7 'dalyką, reikalą', n. sg. m. *gimes* I 8 'gimės'; i. sg. *Gatwa* I 17, *teysibe* *Diewiška* II 17–18, loc. sg. *Žiwate* I 15 'gyvenimas'. Tai mus orientuoja į siaurės rytų Lietuvos vietoves tarp Pasvalio ir Vaškų. Tokiam sprendimui nepriestarauja, bet jų paremia, kietasis *t* prieš *e* tipo vokalizmą (a), nekirciuota galūnė -*a* < *-ā vietoj bendrinės kalbos -*o* ir ilgojo balsio ā buvimas kirčiuotuose vienaskiemenuose žodžiuose šalia bekirtės galūnės -*os* (b), taip pat tvirtagalio dvibalsio dėmenų asimiliacija bei žymėjimas raidėmis *ey* (c), pvz.:

a) 2. sg. cond. *galetumey* II 11 'tu galetum', 1. pl. *miletumim* I 12 'mes mylētume';

b) g. sg. m. *kuna* II 5 'kūno', *grieka* II 14 'nuodémės', *wifa* *pikta* II 15 'viso pikto', *warga* I 8 'vargo' ir *ta* II 3 'to', bet f. *brungiausios* II 13 'brangiausios';

c) *patsey* I 16 'patsai', *tikrey* I 13 'tikrai', *dukſingej* I 15–16 'dūksingai, su viltimi', i. pl. m. *nuodelniikejs* II 13 'dalyviais', n. pl. m. *paskeytiti* II 18 'paskaityti, palaikyti'.

Dar plg. a. pl. *mums* II 11, 14 'mus'.

Tekste yra archajiškų formų, dabar nurodytame krašte ir apskritai Lietuvoje nebevartojamų, pvz., d. pl. *Žmonemus* I 2 'žmonėms', all. sg. *pakutosp* II 11, ad. sg. *Tawimp* I 12–13, g. sg. f. *Danguieiszkos* II 4, 2. sg. cond. *padetumbey* II 9, 1. pl. *galetumbim* II 19. Jos orientuoja i XVI–XVII amžių.

Virš pirmosios maldos teksto yra lenkiška antraštė (žr. fotokopiją), kuria reikia skaityti taip: *Modl(itwa) V na B(oż)e Narodzenie*. Taigi ši malda turi penktąjį (roménų skaitmuo) numerį. "Knygos nobažnystės" maldyne 5-uoju numeriu eina visai kita malda, tuo būdu įrašytoji néra jos vertimas į rytų aukštaičių tarmę. Tokios maldos, kuri atitinką rankraštinę tekštą, "Knygoje nobažnystės" visai néra. Bet mūsų démesj atkreipia šiame egzemplioriuje ranka įrašyti nauji maldų numeriai, tarp kurių néra 5-ojo. Matyt, tekstas imtas iš kito maldų rinkinio, turinčio surašytąjį maldų numeraciją. Patikrinus 1781 ir 1845 m. evangelikų-reformatų išleistus platesnius maldų rinkinius⁴, rasta 5-to numerio malda, ta pati, kuri įrašyta "Knygoje nobažnystės". Panaši ir rašyba: vartojama *f* (= *s*) raide, vietoj *fʒ* (= *š*) čia *β*, vietoj *z* – *ž*; dvibalsius žyminčios raidės *ay*, *ey*, *uy* téra 1781 m. leidime, o 1845 m. rašoma *aj*, *ej* *uj*. Tariamosios nuosakos formos su -*b*- teturimos 1781 m. leidime, o 1845 m. rinkinyje rašoma *miletumim*, *dukſetumim*, *tarnautumim*. Kalba būdinga viduriniams mūsų senųjų raštų kalbos variantui, taigi šių leidimų tekste rašoma *ant*, *brangus*, *amžinas*, *amžių*, *tikray* ir pan. Nurašyta (pakeičiant tarmę!) ne visur pažodžiui, pasitaiko teksto pakeitimų, kurių svarbiausi šie:

⁴ Małdos kriksczioniszkos, Wiſokioy Reykmey prigulinczios... Karálaucžuje... MDCCLXXXI (=1781 m.). Naudotasi Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriumi sign. LR 965. O 1845 m. – naudotasi Vilniaus universiteto egzemplioriumi sign. LR 695.

1781 m. rinkinyje (1845 m. skiriasi tik rašyba):

*žmōieſe giaras pamegumas
Pońe muſu JEžau Chryſte
iuog iſ ſoſta tawo Diewiſ-
ka ant žiamibes žiamiſkos
o warga ir bedas žmōiu nuo-
dełniku ſtotis' teykeyſi
tawimp' tikray dukſetumbim
tawę wiernay ſekiotumbim',
tawimi wienu czeſe žiwaṭa
tobulu*

Antrosios maldos peržiūrētuose reformatų maldų rinkiniuose visai neaptikta.

Negalime būti tikri, kad "Knygos nobažnystės" maldų įrašytojas naudojosi būtent nurodytais leidiniais. Greičiausiai buvo dar koks kitas neišlikęs maldų rinkinys, galimas dalykas, rankraštinis, parašytas rytų aukštaičių tarme, iš kurio ir nurašyta. Kaip rodo žemiau pateikiami duomenys, greičiausiai tai padaryta XVIII a. pabaigoje ar XIX a. pirmoje pusėje. Esamos archajiškos formos, nebūdingos to meto kalbai, galėjo būti tiesiog perrašytos iš senesnio rinkinio.

Tarp Varšuvos universiteto bibliotekoje saugomų Kelmės reformatų XVIII–XIXa. rankraščių⁵ aptikta ta pačia ranka⁶ rašytų pamokslų. Varšuviaškio teksto⁷ rašyba ir kalba (tarmė) ta pati kaip mums rūpimų maldų. Ir čia vartojamos raidės *f*, *ſs* (= ſ), *ſz* (= ſ), *ey*, *uy* (= ei, ui). Siaurinami tautosilabiniai *an* tipo junginiai, *pvz.*, *unt* 'ant', a. sg. *Dungu* 'dangu', adv. *prideruncziey* 'priderančiai', *ſzindien* 'siandieną', bet *idant*. Galūnėse *g*, *ę* ir *-a*, *-e* < *-á, *-é nepakeisti *-y*, *i* resp. *-u*, *-i*, *pvz.*, a. sg. *galwg*, *priesz* *Sostg*, *ape atpirkimq*, *su meylq* 'su meile', 1. sg. *ziwate* 'gyvenimas'. Ketas ė prieš e tipo vokalizmą: *sekle* 'sékla' (būdinga siauriniams rytų aukštaičiams!), *meyle* 'meilé', *Guleja* 'guléjo', 1. pl. cond. *galetumim* 'galétume'. Balsių ā ir o distribucija nurodytose formose tokia pati, plg. g. sg. m. *Diewa* 'Dievo', *swieta* 'pasaulio', *ant žienklā* 'ant ženklo' ir *ta* 'to', *ja* 'jo' šalia galūnės -ios. Dar plg. tvirtagallo ai žymėjimą: *kursey* 'kursai', *sztey* 'štai', *dayktey* 'daiktai', *su wistikleys* 'su vystyklais', *Labey* 'labai'... Gausu archajiškų formų: d. sg. m. *kuriamuy* 'kuriam', ad. sg. *Diewiep*, all. sg. *Tewop*, pl. *musump*, n. pl. m. *Danguieiszki* 'dangiški', l. pl. *Danguieiszkose*, *te est* 'tebenie', adv. *Todrin* 'todėl', *nesang* 'nes'... Néra abejonės, kad varšuviaškij tekštą raše tas pats asmuo, kuris įraše "Knygos nobažnystės" abi maldas.

Kas buvo tas asmuo, nustatyti nepavyko. Tarp varšuviaškij Kelmės reformatų rinkinio autorių nurodytas Aleksandras Močiulskis. Greičiausiai tai

⁵ I juos straipsnio autorius dėmesį atkreipė istorikė Ingė Lukšaitė. Ji davė pasinaudoti savo padarytais išrašais ir mikrofilmais. Jai širdingai ačiū!

⁶ Tai patvirtino LTSR Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo institutas 1981.10.16 pažyma Nr. 11–1280.

⁷ Esančio rinkinyje, pavadintame "Zbiór kazań polskich i litewskich z lat 1742–1812 i niedatowanych", sena signatūra 1148, naujoji — 1268.

Rankraštyje:

*Žmonemus giera wala
Ponie Jezau Kriste
iog iſ ſosta tewiszka unt ziemibes
ir warga musu nuodelniikeis
ſtötis teykieys
Tawimp dukſetumim
Tawe stropey ſekiotumim, Tawim
pacziu Žiwate
ko tobulausiu*

žinomas evangelikų-reformatų leidinių rengėjas Aleksandras Rapolas Močiulkis (1790– 1866), gimęs Kelmėje ir kurį laiką ten dirbęs. Buvau linkęs manysti, kad tekstas greičiausiai priklauso būtent jo rankai⁸. Tačiau Varšuvos universiteto studentas Paweł'as Wójcik'as, 1992/1993 m. m. stažavėsis Vilniaus universitete, mano paprašytas, patikrino varšuviškį rankraščių rinkinį ir nerado jame duomenų, patvirtinančių tokią nuomonę⁹. Rinkinyje yra teksty, rašyti Aleksandro ir Adomo (greičiausiai Adomo Jokūbo, 1749–1832) Močiulkių, taip pat Aleksandro Meškausko (Mieszkowski), tačiau jų visų rašysena skiriasi nuo mums rūpimo varšuviškio (kartu ir "Knygoje nobažnystės" įrašytų maldų) teksto.

Šiaip ar taip, "Knygos nobažnystės" maldas bus įrašęs asmuo, dirbęs Kelmėje ar bent susijęs su Kelmės evangelikų reformatų bendruomene. Tos bendruomenės kunigai dažnai būdavo atkeliami iš Biržų arba vykdavo dirbtį iš Biržus (abejose vietovėse yra dirbę minėti Aleksandras Rapolas ir Adomas Jokūbas Močiulskiai), taigi tekstas rytų aukštaičių Biržų krašto tarme tarp Kelmės reformatų rankraščių neturėtų mūsų stebinti.

Biržų krašto tarmę XIX a. pradžioje reformatai vartodavo leisdami religinio turinio raštus. Tai rodo abi Mykolo Ceraskio¹⁰, gimusio apie 1754 m. greičiausiai Nemunėlio Radviliškyje, nuo 1784 m. iki mirties (1824 m.) dirbusio Biržuose, knygelės, išleistos 1803 m. Mintaujoje: "Kozonis padéka-vonés" ir "Senas katekizmas". Pirmosios knygelės pagrindą ištisai sudaro mums rūpima tarmė (su tradicinėmis anotacijomis), pvz., *wunderi 'vandenye'*, *szwinti 'šventi'*, *ka 'ko'*, *ta 'to'*, *weykey 'vaikai'*, *tie linksmus paukszcziey* 'tie linksmi paukščiai' (*lin̄ksmūs*). Iš esmės tokia pačia kalba parašyta ir antrosios knygelės ižanga, tačiau poterių ir kityų katekizmo dalykų kalba joje tradicinė, pratęsianti vidurinį XVI– XVII a. raštų kalbos variantą.

M. Mažvydo bibliotekoje yra nežinomo autoriaus rankraštinės knygos "Būdas apie vakarienę (rašo *vakarine*) pono mūsų Jezuso Christuso" (be datos) kserokso kopija, kurios teksto tarmė toji pati kaip M. Ceraskio, pvz., *wundo 'vanduo'*, *pinkiu 'penkių'*, *ku 'ką'*, *stalu 'stalą'*, *giesmi 'giesmę'*, *ta 'to'*, *prastus 'prasti'* (prastūs), *rejki 'reikia'*. Rašė ne M. Ceraskis (rašysena skirtinga), bet dar kitas asmuo. Ir joje gausu archaizmų, pvz., *nesang 'nes'*, *betaig 'bet'*, *kiekwienamuy 'kiekvienam'*, *idant turetumbime 'kad turētume'*.

Juozas Tumelis Vilniuje turi pamokslų ir giesmių pluoštą (gautą 1968 m. iš Leono Gudaičio), kurį į vieną rinkinį 1925–1940 m. sudėjo dailininkas Kazys Šimonis, tuos rankraščius pirkęs Biržuose iš senienų rinkėjo Štreiteno (Štreitono?). Tai didokas, 284 puslapių rankraštiniai XVIII– XIX a. reformatų tekstu rinkinys. Seniausias datuotas tekstas iš 1726 m. Gali būti dar senesnių nedatuotų. Rašę asmenys nežinomi, išskyrus 1813 m. teksto autorių – jau minėtą M. Ceraskį. Daugelis šio rinkinio tekstu rašyti tradicine

⁸ Z i n k e v i č i u s Z. Lietuvių kalbos istorija, IV, p. 187.

⁹ Reiškiu P. Wójcik'ui padéką už įdėtą triūsą ir parūpintas papildomas tekstu kopijas.

¹⁰ Manoma, kad tikroji pavardė buvo Vaškys, protėvių išversta į lotynišką Ceraskį, o mūsų bibliografai iš jos buvo padarę Cerauską.

rašty kalba, bet su labai gausiais rytų aukštaičių tarmės elementais. Ne-
maža ypatybių (ir pačiuose seniausiuose tekstuose) mus orientuoja į šiaurinę
Mūšos upyno dalį, ypač Biržų apylinkes, pvz., *ja* ‘jo’, *ta* ‘to’, *reiki* ‘reikia’,
pawerći ‘paverčia’, *sekle* ‘sekla’, *trumpus* ‘trumpi’ (= *trumpūs*), *kitas asz ira*
‘aš esu kitas’. Gausu senųjų rašty kalbos priemaišų, pvz., *nopikontoy* ‘neapy-
kantoje’, *dewintam liekam paguldime* ‘devynioliktame skyriuje’, *szwētamuy*
‘šventam’, *kunigamus* ‘kunigams’, *poniep*, *mu simpi*, *dangueieszkas* ‘dangiš-
kas’, *butumbim* ‘būtume’. Matyt, bent dalis tų tekštų buvo nusirašyta iš
senesnių rankraščių ar mums nežinomų spausdintų leidinių.

1948 m. Kaune vartydamas Vytauto Didžiojo universiteto biblioteko-
je saugomą reformatų Morkūno postilės egzempliorių esu atkreipęs dėmesį į
keistą jo įrišimą: nugarėlė buvo apkliuota seno lietuviško rankraščio atraižo-
mis. Jų teksto kalba priminė rytinį rašty kalbos variantą. Nusirašiau tokius
žodžius: *umži* ‘amžių’, *baysas* ‘baisus’, *teyp* ‘taip’, *kayp* ‘kaip’, *niey* ‘nei’. Gai-
la, dabar tų atraižų kalbos ištirti nebegalima: egzempliorius pateko į Vilniaus
universiteto biblioteką (nauja jo signatūra L_R 1620) ir buvo restauruotas, o
senųjų nugarėlės atraižų nebéra.

Kaip žinome, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI– XVII a. kny-
gos buvo leidžiamos dviem rašty kalbos variantais: vadinauoju viduriniu
(kuriam pradžią davė ano meto vidurio Lietuvos lygumų – Kėdainių krašto
tarmė) ir rytiniu (kilusiu iš Vilniaus ir jo artimų apylinkių tarmės). Kataliku
knygos buvo leidžiamos abiem variantais: pirmuoju parašytos buvo skiriamos
Žemaičių vyskupystei, antruoju parašytosios – Vilniaus vyskupystės porei-
kiams tenkinti. Bet reformatai knygas leido tik viduriniu variantu. Néra ne
tik nė vienos knygos, bet net ir rankraštinio reformatų teksto, XVI–XVII
a. parašyto rytiniu rašty kalbos variantu. Ši aplinkybė gerokai stebina, nes
reformatų (kalvinų) tikybos žmonių tada buvo ne tik vakarų bei vidurio (Že-
maičių distriktais), bet ir rytų Lietuvoje, Vilniaus ir Užnерио¹¹ (Biržai, Pa-
nevėžys, Naujamiestis, Papilys, Ukmergė, Utena, Zarasai...) distriktuose.

Visi šiame straipsnyje pateikti duomenys verčia bent iš dalies revizuoti
pažiūrą, kad reformatai iš seno vartojo vien vidurinį rašty kalbos variantą.
Matyt, rašė jie ir rytiniu, tik juo parašytų knygų nebuvo išspausdinta ar iš-
spausdintų neišliko.

Matyt, ne be reikalo XIX a. pirmojoje pusėje Biržų reformatų mokyklos
mokytojas Kazimieras Kristupas Daukša (gimės apie 1795 m., miręs 1865 m.)
savo rankraštinėje lietuvių kalbos gramatikoje (pirmoji lietuviškai parašyta
gramatika!) ”*Trumpa kalbamokslė liežuvio lietuviško*” pagrindu paėmė rytų
aukštaičių tarmę, beje, daugiausia rėmėsi būtent Biržų krašto (pats iš ten
kilęs) šnekta. Jis kūrė savitą rytų aukštaičių bendrinę rašomąją kalbą¹².
Ją, pakoregavęs ir supaprastinęs rašybą, vartojo ir Kazimiero Kristupo sūnus
Edvardas Jokūbas Daukša (1836 – apie 1890). Matyt, rytų aukštaitiška bu-
vo dar prieš 1860 m. parašyta, bet dingusi Biržų reformatų kunigo Karolio

¹¹ *Litwa Zawilejska*. Dėl termino ir ploto žr. W o j t k o w i a k Z. Litwa
Zawilejska w XV i pierszej połowie XVI w., Poznań, 1980.

¹² Plačiau žr. Z i n k e v i č i u s Z. Lietuvių kalbos istorija, IV, Vilnius, 1990,
p. 190–192.

Nerlichio (1808 – 1860) gramatika. Taigi rytų aukštaičių tarmė reformatu raštijoje yra atlikusi kur kas didesnį vaidmenį, negu paprastai manoma.

LITHUANIAN INSCRIPTIONS IN A COPY OF "KNYGA NOBAŽNYSTĖS"

Summary

The article analyses the handwritten text of two prayers found in a copy of "Knyga nobažnystės" kept in the M. Mažvydas Library in Vilnius. It was established that the inscription had been made by an evangelist reformist priest, a native of the district of Biržai, who worked in Kelmė. Texts written by the same person can be found in the collection of manuscripts of the reformists of Kelmė, at the library of Warszaw University. These texts are supposed to have been copied out of some old prayer book either of the end of the 18th or the begining of the 19th century. This text is written in the East High Lithuanian dialect. The linguistic peculiarities of the Biržai region can be seen easily. The facts presented show that the East High Lithuanian dialect played a much more important role in the writings of the reformists than it was supposed before.

KETURI K. BŪGOS LAIŠKAI TOREI TORBIÖRNSSONUI

1992 m. gegužės-birželio mėnesį dirbau slavisto ir baltisto T. Torbiörnsso bibliotekoje bei archyve *, esančiaame Lundo universiteto (Švedija) Slavistikos katedroje. Čia susipažinau su buvusiu šios katedros darbuotoju Georgu Jaugeliu, kuris vieno pokalbio metu pasiskė nurašęs keturis K. Būgos laiškus T. Torbiörnssonui – ketinęs juos publikuoti. Laiškų rusų kalba originalai drauge su kita korespondencija ir rankraščiais kurį laiką buvo saugomi T. Torbiörnssonu archyve.

G. Jaugelis laiškus nurašęs mašinėle, sudėliojęs diakritinius ženkliukus, perkėlęs pabraukimus. Nejrašytas likęs tik jatis (b), kurio rašomojoje mašinėlėje nebuvę, ir kai kurių rusiškų žodžių lotyniškoji raidė i. Iki galo užbaigtai korektūros nespėta dėl ligos, netrumpam prikausčiusios G. Jaugelį prie lovos. Grįžus iš ligoninės, pasirodė, kad laišky originalai kažkur dingę (atidžiai peržiūrėjus T. Torbiörnssonu archyvą bei Lundo universiteto bibliotekos Rankraštyno katalogą, ir man jų nepavyko rasti). Originalams neatsiradus, laiškai taip ir liko nebaigtai rengti spaudai ir nepaskelbti.

Nors laiškų nuorašai nebuvę visiškai parengti publikuoti, jais galima pasitiketi (apie vieną kitą dvejotiną dalykėlį žr. Paaiškinimuose). G. Jaugelis buvo laikomas vienu geriausiu Slavistikos instituto leidinių korektorių ir redaktorių, be to, jis yra pavyzdingai parengęs nemažą pluoštą rusų rašytojų laiškų Lundo slavistams (žr. Slavica Lundensia, 1973. Vol. 1, p. 115–140; 1974. Vol. 2, p. 7–116). Norėčiau padėkoti G. Jaugeliui už leidimą nuorašus nusikopijuoti ir paskelbti Lietuvos spaudoje.

* Apie T. Torbiörnssonu biblioteką bei archyvą žr. S t u n d z i a B. Lituanistika Lundo universitete // Gimtoji kalba, 1992, Nr. 11. P. 21–25.

Mokslinių darbų minėtoje bibliotekoje bei archyve Švedų instituto (Svenska Institutet) tarpininkavimui finansavo Šiaurės šalių ministry taryba (Nordic Council of Ministers), kelionės valiutinę dalį sumokejo Atviros Lietuvos fondas.